

ФОРМУЛИ ОСОБИСТОСТІ І ПЕРСОНОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ

Валентин РИБАЛКА

Copyright © 2013

Особистісно зорієнтована парадигма психології і педагогіки все більше поширюється в українській освіті. Традиційно вона базується або на інтуїтивному розумінні спеціалістами особистості, або на більш систематизованому теоретичному уявленні про неї. У другому випадку психологи і педагоги намагаються спиратися на певне наукове розуміння особистості чи на основні компоненти її структури, скажімо, на її здатність до спілкування, на мотивацію, риси характеру, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологію тощо [13]. Якість такої парадигмальної орієнтації звичайно залежить від повноти й системності визначення *категорії особистості*, розуміння її структури. До того ж у психології продовжується пошук системної структури особистості, що має повно відображати цей психосоціальний феномен. В ідеальному плані було б логічно, щоб погляд на структуру особистості базувався на “сукупному її визначенні”, розробленому на підґрунті врахування не якогось одного чи декількох, а достатньої кількості її визначень і певному їх синтезі. Саме це передбачається **метою** даної статті – проаналізувати та узагальнити кілька десятків дефініцій особистості, запропонованих вітчизняними науковцями, відшукати певні закономірності у побудові “сукупної формули” особистості, відтворити інтелектуальний шлях до них їх авторів та запропонувати відповідні рекомендації стосовно особистісного узмістовлення професійної підготовки повсякденної праці психологів і педагогів.

Аналіз проблеми у **спеціальних дослідженнях і публікаціях** на предмет висловлених міркувань вказує на те, що нині доцільно і можливо розглянути розуміння особистості вітчизняними філософами, психологами і педагогами шляхом розтлумачення визначень особистості, які запропоновані у період з кінця XIX до початку XXI століття. Саме у цей пе-

ріод формувалися вітчизняні теорії особистості, кількість яких сягає, за нашими підрахунками, більше 40 [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 13; 15]. Відмітимо, що 2012 року виповнилося якнайменше 125 років *вітчизняній персонології*, якщо взяти до уваги виступ з доповіддю і пропозицією створення теорії особистості російського психіатра і психолога П.П. Вікторова (1853–1929) на Першому з’їзді вітчизняних психіатрів у січні 1887 року. Цього ж року побачила світ його книга “Вчення про особистість як нервово-психічний організм” [13], яка змістовно становила розширений варіант його доповіді.

Вже у цьому вченні і наступних вітчизняних теоріях особистості вказувалося на виняткове значення вивчення і розвитку особистості як вирішального фактору благополуччя окремої людини і держави, як ключового чинника національної безпеки. Так, у доповіді академіка В.М. Бехтерева (1857–1929) в Києві 4 вересня 1905 року на II з’їзді психіатрів Росії на тему: “Особистість та умови її розвитку і здоров’я” стверджувалося, що благополуччя і саме існування російської держави безпосередньо залежать від наявності в ній розвинутого і здорового суспільного прошарку особистостей. Виступаючий аргументовано довів, що поразка Росії у щойно закінченій російсько-японській війні зумовлена саме слабкістю і недовістю цього прошарку, на відміну від більш розвинутого і досконалого в цьому відношенні японського соціуму. Замість того, щоб прислухатися до слів всесвітньо відомого психіатра, влада одразу ж після його доповіді закрила з’їзд і почала репресії проти і без того слабого особистісного прошарку країни. Є підстави припустити, що систематичне нищення останнього у ході наступних соціальних катаклізмів у XX столітті в Росії та СРСР призвело імперію до розвалу, про істинні причини якого мало хто серйозно не замислюється...

У цей самий час на заході, зокрема у США, відбувався протилежний процес поступового накопичення особистісних ресурсів суспільства, масового піднесення особистості, у тому числі і за участі науки (Фройд, Адлер, Карнегі, персонологічна течія, психотерапія тощо), що спричинило врешті-решт вихід західних країн до світового лідерства у лоні розвою цивілізаційних процесів. Згадаємо хоча б той цікавий факт, що у США в 1937 році виходить відома книга Г. Олпорта, у якій наводиться інтерпретація 50 визначень і теорій особистості. Натомість у цей час в СРСР ліквідовуються паростки соціальної психології, педології, психотехніки, психології особистості, та й сама особистість гнобиться і знищується тоталітарною системою. Все це унагальнює проведення, хоча б із запізненням на 75 років, методологічного аналізу вітчизняних дефініцій особистості.

Визначення особистості – це здебільшого стислі вихідні думки про її сутність, що теоретично окреслюється і конкретизується у таких роздумах. Передусім мовиться про персонологічне мислення, яке має право на існування так само, як й інші види предметного мислення фахівців (наприклад, філософського, соціального, математичного, фізичного, хімічного, біологічного, медичного, екологічного, педагогічного, психологічного), оскільки так само визначається специфікою свого предмета, яким є феномен особистості. Зважаючи на очевидну значущість такого мислення, як одного із важливих чинників розуміння та розвитку особистості, його на сьогодні багатьом професійним психологам і педагогам явно бракує. Так, проведене нами пілотажне опитування тридцяти психологів-теоретиків і психологів-практиків (бакалаврів і магістрів, наукових співробітників і викладачів психології, навіть кандидатів і докторів наук, до яких ми зверталися з однією пропозицією: “Дайте, будь ласка, коротке визначення особистості”) виявило, що ємне розуміння сутності особистості доступне лише 20% професіоналів. При цьому деякі з опитуваних вдавалися до тривалих і заплутаних розмірковувань, згадуючи свій академічний досвід навчання за відповідним спецкурсом, або імпровізували, звертаючись до власної інтуїції, деякі навіть відмовлялися відповідати, а інші давали надто лаконічні, хоча іноді й цікаві визначення. Так, молодший науковий співробітник одного з академічних інститутів (І.П.) подала найкоротше

з відомих нам визначень: “Особистість – це соціалізований індивід”. Воно є, на наш погляд, частково правильним і водночас потребує суттєвого уточнення та доповнення, а саме: “Особистість – це високо соціалізована творча людина з розвинутими самосвідомістю, духовністю, культуральністю, життєвістю, індивідуальністю і т. ін.”. З іншого боку, отримані результати показали, що навіть психологічно підготовлені професіонали демонструють низький потенціал персонологізації і соціалізації своїх учнів. Що ж в такому разі говорити про фахівців інших профілів? Що розвиває в дитині психолог чи педагог, який не знає, що становить сутність особистості? Тоді, скажімо, замість соціалізації психологами, педагогами і соціологами насправді здійснюється процес псевдосоціалізації, або навіть ресоціалізації. “Соціалізатори”, котрі чітко не усвідомлюють значення *категорії особистості*, принижують, примітивізують її зміст. Це впливає, зокрема, й із потреби “вершинного” розуміння особистості, властивого таким вітчизняним психологам, як М.Я. Грот, Б.Г. Афанасьєв, Г.С. Костюк, О.М. Ткаченко, Г.О. Балл, В.О. Моляко, І.А. Зязюн, С.Д. Максименко, В.Г. Кремень та ін.

Отже, зазначене унагальнює розгляд таких аспектів **проблеми** визначення особистості, як: а) розгляд її у ролі еталону соціалізації, психічного розвитку молоді, професіоналізму; б) розуміння сутнісного визначення особистості як продуктивного процесу, тобто як певної особистісно зорієнтованої мисленнєвої, діяльності, власне персонологічного мислення з його специфічними мотивами, змістом, цілепокладанням, способами, прийомами, операціями, результатом розв’язання відповідних задач; в) емоційне переживання процедури досягнення логічно вдалих визначень, що постають в образному, вербальному чи схематичному вигляді. Тому нашими дослідницькими **завданнями** є:

а) виявлення й узагальнене вивчення специфіки наявних у вітчизняній науці визначень особистості як орієнтиру, мети та еталону соціально-психологічної та психолого-педагогічної роботи з молоддю;

б) проведення ортономічного (пов’язаного із надзвичайною складністю феномена особистості), контентно-частотного (що базується на визначенні смислової вагомості атрибутивних ознак у множинній характеристиці особистості) й антиномічного (з використанням її по-

лярних характеристик) аналізу вітчизняних визначень особистості, обґрунтування її “сукупної формули” як основи особистісної орієнтації інтелектуальної діяльності психологів і педагогів у процесі їхньої професійної підготовки і повсякденної праці;

в) якісний опис сутнісних ознак особистісно зорієнтованого, себто персонологічного, інтелекту працівників соціальних професій.

У філософському словнику поняття “визначення” (від лат. definitio – логічне визначення, дефініція, розмежування) трактується як “певна логічна дія, спрямована на вирішення об’єкта від інших об’єктів через встановлення його специфічних і типологічних ознак, чи таке розкриття значення терміна певного об’єкта, що замінює опис його властивостей” [16, с. 80]. Під час здійснення процедури визначення об’єкт береться в ідеалізованій, формалізованій формі. З гносеологічного погляду, визначення є встановленням істотних, атрибутивних ознак, рис об’єкта, що передбачає врахування відносності рівнів пізнання його сутності в наукових поняттях, розкриття та формулювання змісту понять у формі судження за певними правилами, наприклад, через вказівку на їх найближчий рід і видову ознаку [Там само].

Що стосується саме визначень особистості, то будемо спиратися на виявлені нами у ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника “Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці” [13] та підготовці його наступного видання, 40 визначень особистості. Вони – це унаочнений результат персонологічного мислення декількох поколінь вітчизняних науковців, у специфіці яких наявні його змістовні, процесні і продуктивні особливості. Наводимо ці визначення в умовному порядку, що відповідає датам народження їх авторів.

1. М.Я. Грот (1852–1899): “Очевидно, що особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, яка створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість – це не тільки органічна індивідуальність, а й “надіндивідуальне”, божественне, творче начало” в людині. “...Безпосереднє завдання кожної особистості – створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів,

хоча б і з по жертв уванням своїм власним одиначним життям... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула” [див. у 13, с. 51, 52].

2. П.П. Вікторів (1853–1929): “Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об’єктивно-суб’єктивних термінах нервово-психічного апарату” [цит. за 13].

3. В.М. Бехтерев (1857–1927): “Особистість з об’єктивного погляду є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психологічним складом та індивідуальним відношенням до навколишнього світу” [13].

4. В.І. Вернадський (1863–1945) “В ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя особистості у її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного у світі та нічого, що вимагає більшого збереження і поваги, ніж вільна людська особистість” [13].

5. О.Ф. Лазурський (1874–1917): “І саме цей священний вогонь, це прагнення (особистості – Р.В.) до якомога повного всебічного розвитку своїх духовних сил ми вважаємо однаково цінним, чи буде він виявлятися у яскравій і різноманітній психіці багатоварованої людини, чи у бідній примітивній душі індивідуума...” [13].

6. В.В. Зенківський (1881–1962): “Особистість не може бути абсолютизована, вона не розвивається сама із себе, але набуває свого змісту у спілкуванні зі світом цінностей, у живому соціальному досвіді, у зверненні до Бога” [13].

7. С.М. Балей (1885–1952): “Ми приєднуємося до тих, хто використовує поняття “особистість” у двох значеннях, говорячи, з одного боку, про особистість ідеальну, а з іншого – про особистість реальну (дійсну)” [2].

8. А.С. Макаренко (1888–1939): “Виховуючи окрему особистість, ми маємо думати про виховання усього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. У кожний момент нашого впливу на особистість ці дії обов’язково мають бути тиском на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов’язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив” [13].

9. С.Л. Рубінштейн (1889–1960): “При поясненні будь-яких психічних явищ особистість постає як воедино пов’язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні діяння (ці внутрішні умови охоп-

люють і психічні явища – психічні властивості і стани особистості)” [13].

10. В.М. М'ясищев (1893–1973): “Особистість характеризується передусім як система відношень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному розумінні ставлення не були, кожне з них завжди залишається особистісним” [13].

11. О.Ю. Кульчицький: (1895–1980) “Особистості, які творять культуру, бувають захоплені, можна сказати, одержимі певними вартостями. Завдяки вартостям немов проникає у людську історію “вищий світ” і змушує історичні особистості йти до нього на службу...” [13].

12. Л.С. Виготський (1896–1934): “Особистість... – поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому “особистість” є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння...” [13].

13. Г.С. Костюк (1899–1982): “Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю шляхом того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні потрібних для суспільства матеріальних і духовних цінностей” [7; 13].

14. О.М. Леонтьєв (1903–1979): “Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, що здійснюється за конкретних соціальних умов і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння” [13].

15. О.В. Запорожець (1905–1981): “Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище в ньому та бере ту чи іншу участь у його житті” [5].

16. К.К. Платонов (1906–1985): “Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та відношення до нього” [13].

17. Б.Г. Ананьєв (1907–1972): “...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо

важливе, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості” [13].

18. Л.І. Божович (1908–1981): Особистість – це людина, котра “досягла такого рівня розвитку, за якого її погляди і відношення набувають стійкості, і вона стає здатною свідомо та творчо перетворювати дійсність і саму себе” [13].

19. О.Г. Ковальов (1913–2004): “Особистість – складне, багатогранне явище суспільного життя, ланка у системі суспільних відношень. Вона – продукт суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і діяч соціального розвитку – з іншого” [6].

20. М.М. Амосов (1913–2002): “Особистість – це сукупність природжених і набутих якостей інтелекту, що надають людині її індивідуальності” [13].

21. В.О. Сухомлинський (1918–1970): “Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує у собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб...” [13].

22. А.В. Петровський (1924–2006): “Особистістю в психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує ступінь наявності суспільних відношень в індивіді” [13].

23. В.А. Роменець (1926–1998): “Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом з цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинкових моральних дій; це стосується й таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість тощо” [13].

24. О.К. Дусавицький (1928–2012): “Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, що відповідальний за прийняття рішень та їх наслідки” [13].

25. Г.О. Балл (1936): “Особистість – це здатність людини... бути автономним носієм культури...З огляду на активність...соціальних спільнот та особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а суб'єктами культури” [13].

26. В.О. Моляко (1937): “Творча особистість...має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством” [13].

27. І.А. Зязюн (1938): “Суб’єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури, особа як носій специфічних уявлень, свого “особистісного” культурного досвіду, група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками” [13].

28. О.М. Ткаченко (1939–1985): “Особистість – це “вершинне” утворення в ієрархічній структурі психіки людини, якісно новий спосіб організації поведінки... вищий рівень взаємодії людини зі світом” [13].

29. І.Д. Бех (1940): “...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також до наближення до найсуттєвішого у собі” [13].

30. С.Д. Максименко (1941): “Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ” [13].

31. Г.П. Васянович (1945), **В.Д. Онищенко** (1939): “Людська особистість виявляється через свій духовний світ (духовний універсум), який містить ідеали, мотиви, цінності; принципи, переконання; вірування; знання, погляди, ерудицію, вищі почуття (наприклад, морально-духовні або духовно-естетичні) тощо. З іншого боку, як самість, людська особистість або особистість людини виявляється через різноманітні форми і види самосвідомості – самоусвідомлення, самовизначення, певну самодостатність, власне покликання, самоактуалізацію і самореалізацію та ін. [4].

32. Б.Й. Цуканов (1946–2007): “Час – це стрижень, на який нанизана особистість” – це положення Кьєркегора покладено Б.Й. Цукановим в основу його теорії часу у психіці людини загалом й особистості зокрема [13].

33. В.Ф. Моргун (1947): “Особистість – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається

свобода самовизначення особистості у її вчинках і ступінь відповідальності за їх (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням” [13].

34. В.Г. Кремень (1947): “У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається разом з оточуючою її культурною системою... Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, принципово – людське створіння, унікальний мікрокосм, ...суб’єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження”, завданням якого є утворення, “побудова”... цього “унікального людського мікрокосму” [8, с. 138–139].

35. В.В. Рибалка (1947): “Особистість – це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається її долученістю до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних і власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується у процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєреалізування. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв’язків із культурним, суспільним і природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об’єкт і суб’єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних – цінностей” [13].

36. О.П. Саннікова (1948): “Особистість професіонала, яка формується та існує у справі, являє собою складне динамічне утворення, стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність і саму себе” [13].

37. О.Г. Асмолов (1949): “Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють. Психологія особистості може бути зрозумілою тільки як історія розвитку змінюваної особистості у змінюваному світі” [1].

38. Т.М. Титаренко (1950): “...Особистість – відкрита, не застигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологіч-

ному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що засвоюється в живу індивідуальну життєтворчість” [15].

39. П.П. Горноста́й (1955): “Розуміння особистості людини як актора, котрий виконує у своєму житті певну роль, трактування життєвого світу як сцени, на якій як драма розігруються важливі життєві події, є дуже плідним та надає нові можливості для розв’язання багатьох проблем сучасної теоретичної персонології” [4].

40. І.П. Мано́ха (1966): “...Творчий потенціал особистості у якісному його вираженні постає змістовою результуючою двох провідних тенденцій, антиномічних за природою, – оригінальності та стереотипності” [10].

Оцінюючи існуючі у вітчизняній науці визначення з формально-логічного погляду, виділимо передусім такі їх ознаки, як багатоаспектність, плюралізм, взаємодоповнюваність, антиномічність, що притаманні діалектичному персонологічному мисленню, науковому інтелекту вітчизняних учених. Такий інтелект озброєний специфічними засобами, які допомагають оволодіти складністю, множинністю, певною організованістю, суперечливістю феномена особистості.

Вже перше прочитання усіх наведених 40 визначень вказує на певну закономірність, пов’язану з тим, що одні атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші, що ставить питання про контентний аналіз атрибутивної множини понятійних ознак категорії особистості. Це питання вирішується шляхом виокремлення цих атрибутивних понять у вищенаведених визначеннях і складання їх частотного рейтингового списку.

Результати такого контентно-частотного аналізу подані у наступній “сукупній атрибутивній формулі” визначення категорії особистості, що утворена структурною ієрархією низки головних атрибутивних категорій і понять, у яких відображаються такі її фундаментальні якості, як (у дужках наводиться частота вживання відповідних атрибутів у визначеннях):

1. Соціальність (31). – 2. Творчість (21). – 3. Людяність (20). – 4а. Самість, самосвідомість, тобто “Я” (18). – 4б. Духовність (18). – 5а. Культурність (16). – 5б. Життє-

вість (16.) – 6а. Індивідуальність (13). – 6б. Цінність (13). – 7. Розвинутість (11). – 8. Діяльність (10). – 9. Відносність (ставленнєвість) (9). – 10а. Суб’єктність (8). – 10б. Формальність (8). – 11а. Вершинність (7). – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7). – 11в. Свідомість (7). – 12а. Історичність (6). – 12б. Організованість (6). – 12в. Психологічність (6). – 13а. Унікальність (5). – 13б. Об’єктність (5). – 13в. Якісність (5). – 14а. Наявність специфічних властивостей (4). – 14б. Вчинковість (4). – 14в. Динамічність (4). – 14г. Колективність (4). – 14д. Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4). – 14е. Системність (4). – 15а. Відповідальність (3). – 15б. Внутрішній характер (3). – 15в. Ідеальність (3). – 15г. Матеріальність (3). – 15д. Носій властивостей (3). – 15е. Комунікативність (3). – 15ж. Сукупність властивостей (3) і т.д.

Ми детально зупиняємося на атрибуті “**сукупність властивостей**”, оскільки, починаючи з наступної позиції №16 (частота вживання 2), помітно збільшується кількість атрибутів і перелік починає обіймати прогресивно зростаючу їх кількість (у перспективі майже до безкінечності), до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за поданими визначеннями. У цьому знаходить підтвердження думка С.Д. Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безкінечність особистості [9]. Адже саме вона є суб’єктом творчості, у тому числі і творення нею усього культурно-історичного “всесвітнього словника” понять, що врешті-решт рефлексивно характеризує саму “соборну особистість”, починаючи з історично першої людини-особистості, що створила в умовах соціуму і для суспільства перші поняття – як перші креативні прояви особистості у наступному нескінченному ланцюгу таких особистісних продуктів, у контексті яких з часом з’являється і сукупна формула особистості. Остання корисна і теоретикам, і практикам психології, оскільки забезпечує формування в них орієнтації на змістовне ієрархічно-атрибутивне смислове розуміння особистості як дуже складного (і такого, що безперервно ускладнюється), тобто ортономічного, ієрархічного і полярно-суперечливого, антиномічного предмета дослідження і роботи з ним дослідників і працівників психологічних служб. Ця формула – це водночас смисловий орієнтир,

який визначає (!) зміст і рейтинговий порядок вивчення реальної особистості теоретичною психологією і роботи з нею – прикладною.

Перше місце **соціальності** як атрибутивної якості особистості пояснює актуальність процесу соціалізації індивіда. Наступні терміни цієї формули, розширюють тлумачення терміна “соціалізація”. Так, процес соціалізації – це передусім освоєння особою складної суспільної нормативної бази, знань, умінь та навичок суспільного, громадського життя, тобто **творчо спрямований процес гуманізації, самосоціалізації, одухотворення, окультурення життєвого формату особистості**, а відтак набуття нею цінності та самоцінності, честі та гідності тощо. Отож соціалізація в умовах розвинутого суспільства спирається на самовплив з боку самої особистості, тому для її методологічного осягнення потрібна саме **суспільна особистісна орієнтація**. Остання має послідовно розгортатися, охоплюючи на кожному з наступних етапів такого розгортання все нові і нові атрибутивно визначені орієнтири, які відповідають ієрархічному порядку входження атрибутів у контентно-частотну формулу, що доречно подати так:

- суспільна особистісна орієнтація;
- суспільно-креативна особистісна орієнтація;
- суспільно-креативно-гуманістична особистісна орієнтація;
- суспільно-креативно-гуманістично-рефлексивна особистісна орієнтація;
- суспільно-креативно-гуманістично-рефлексивно-духовна особистісна орієнтація.

Окреслена особистісна орієнтація постає як складна за своїм атрибутивним складом структурна організованість, котра поступово розгортається і насичується відповідними суборієнтирами, спочатку тими, які мають найвищу і помітну частотність використання у визначеннях особистості, а далі – спадаючи, що відкриває шлях у нескінченність розуміння природи особистості. У перспективі доцільно було б провести контент-частотний аналіз змісту самих теорій особистості й отримати більш точну сукупну категорійно-понятійну формулу.

Отож **суспільність** особистості постає як складна і різноманітна сукупність компонентів її правової, юридичної, соціально-психологічної готовності до ефективного існування у спільнотах різного рівня – від сімейних, родових і громадських до професійних, економічних, політичних, національних та міжнародних. Це передбачає, щонайперше, знання

особистістю Конституції України, вітчизняного та міжнародного законодавства у певних сферах громадської, освітньої та професійної діяльності, суспільних норм, культурних звичаїв, фахових і побутових навичок спілкування, у тому числі рідною та іноземними мовами.

Креативність охоплює сукупність мотивів, знань, норм, цінностей, умінь, навичок й емоційних регуляторів власної творчості, яка зреалізовується при розв’язанні різноманітних завдань суспільного, громадянського, професійного життя. При цьому слід бути добре обізнаним в існуючому законодавстві стосовно творчої, наукової, технічної, економічної, інноваційної діяльності, спиратися на закон про інтелектуальну власність, уміти працювати з патентно-ліцензійною інформацією та оформляти патенти на нововведення. Бажано регулярно займатися певними видами творчої праці – наукової, технічної, економічної, політичної, екологічної, літературної, поетичної, образотворчої, музичної, монументальної, народної, декоративної, побутової і т. ін.

Гуманізм передбачає вірність особистості ідеалам людяності, тобто порядності, вдячності, допомоги нужденним, відповідальності, свободи, любові до навколишніх тощо – у сфері міжлюдських стосунків й у ставленні до кожного співрозмовника, у конкретних учинках і контактах з різними людьми.

Рефлексивність виявляється у тім, що все, що робить особистість, відбувається значною мірою самосвідомо, себто усвідомлюється як таке, що спричиняється нею як суб’єктом суспільної поведінки, продуктивної діяльності, гуманістичного ставлення до природи і людей. Свідомі акти особистості відпрацьовуються попередньо у її внутрішньому світі і лише після цього виносяться у зовнішній світ. І навпаки – все, що робиться у зовнішніх діяннях, рефлексивно відлунюється у її внутрішньому психодуховному узмістовленні.

Духовність особистості означає, що вона керується у своєму житті, соціальній поведінці та професійній діяльності духовними цінностями Добра і Правди, Краси та Істини, Свободи і Відповідальності, Віри, Надії та Любові.

Суспільно-особистісна орієнтація ускладнюється й іншими обставинами, які витікають зі специфіки вітчизняних дефініцій особистості. Це передусім стосується наявності у більшості визначень протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто їх антиномічності. Ця “діалек-

тична” обставина виявилася для нас майже несподіваною, хоча і мала б бути очевидною. У переліку запропонованих визначень особистості останнє належить І.П. Маносі, що вказує на два атрибути творчого потенціалу особистості – на її оригінальність і стереотипність. Отож у психологічній організації “живої” особистості співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими суперечностями, що важливо як для теоретичної психології, так і прикладної, практико зорієнтованої. Нагадаємо, що саме в антиноміях (з грецької – *суперечність у законі*) висвітлюються “суперечності між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим в межах певної системи, ...в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одне з одного” [16, с. 24].

Відповідно до цього факту антиномічності, нами були виокремлені три групи визначень: а) явно антиномічні, у яких чітко наявні протилежні атрибути особистості, тобто упрямлені і певним чином зняті (таких антиномій виявилось найбільше – приблизно у двох третинах із 40 визначень); б) неявно антиномічні, у яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема, фактом самого введення в науковий обіг, у зміст теорії особистості, хоча і без вказаної в дефініції протилежної до поданої в ній ознаки (таких менше третини), та в) неантиномічні визначення, у яких відсутні – і в тексті, і в контексті – протилежні і суперечливі ознаки особистості як предмета теоретизування (таких нараховується десята частина). Відтак антиномічність – це майже закономірна характеристика персоніологічного мислення, інтелекту, яке відображає, охоплює найскладніше у світі явище через його полярні атрибути і відразу ж чи пізніше намічає або знімає психологічні суперечності між ними. Це підтверджує правильність положень Г.С. Костюка про суперечності та їх розв’язання як джерела саморуху, як основи розвитку і саморозвитку психіки й, зокрема, особистості.

Антиномічність майже тотально пронизує наше звичайне повсякденне сприймання, мислення й уяву, коли, скажімо, характеризуємо людину одночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула оцінки іншого за типом “це так, але не зовсім..”, “...так, але...”, оскільки будь-яка істина про людину не є абсолютною, а мислєдіяльно постає як відносна. В цьому сенсі можливо не

зовсім був правий А. Адлер, коли вважав формулу “так, але” ознакою неврозу. Мислення людини про особистість сутнісно є антиномічним, тому що припускає одночасне існування в ній діалектичних, протилежних, полярних, суперечливих, тією чи тією мірою знятих чи не знятих, зрозумілих чи не зрозумілих суперечностей (звідси відома “формула щастя”: “бути зрозумілим, прийнятим у будь-якому вигляді”). Проте правий і Ф.М. Достоевський і той же А. Адлер, коли говорять про загрозу надмірного опосередкування свідомості людини у поняттях високого рівня абстрагування, що справді може призвести до невротичної загрози. Можливо, ця загроза певною мірою знижується саме за допомогою антиномій, які намагаються утримати на ґрунті земного життя неминучо опосередковане розуміння такого складного феномену, яким є особистість.

Персоніологічне мислення вітчизняних учених приписує особистості низку атрибутивних антиномій чи окремих ознак (далі будемо вказувати номер визначення, потім наводити антиномії (через “тире”, у дужках подається контекстуальна антиномія чи більш прояснена текстуально)), а також окремі її властивості, що належать до її складу, структури:

1. Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність – як духовне начало, індивідуальність – божественна творча сила як корінь усього морального життя, надіндивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (- і світське), творче (- і нормативне) підґрунтя, створення – і підтримка, збереження – і рятування життя, самопожертвування.

2. Об’єктивно-суб’єктивне вираження нервово-психічного апарату.

3. Самодіяльна особа з психологічним складом – й індивідуальне відношення до навколишнього світу.

4. Ноосфера (- і біосфера) – спеціальне духовне життя особистості, найбільша у світі цінність вільної людської особистості – і більше збереження і повага.

5. Якомога повніший всебічний розвиток своїх духовних сил (- її духовний занепад), багатство обдарованості – бідність примітивності.

6. Абсолютне (- і відносне), не сама із себе – а із спілкування зі світом цінностей, живий соціальний досвід – і звернення до Бога.

7. Ідеальна – реальна особистість.

8. Спільність окремої особистості – і всього колективу, дія на особистість – через вплив на колектив.

9. Зовнішні діяння – переломлюються **через** внутрішні умови, психічні явища – психічні властивості і стани особистості.

10. Система відношень – і часткове ставлення особистості.

11. Творення культури – захопленість вартостями, вищий світ – нижчий світ, історична особистість – і служіння вищому світові вартостей.

12. Немає явних антиномій.

13. Людський індивід – і суспільна істота, свідомість – і самосвідомість, система психічних властивостей як внутрішній визначник його поведінки – у житті суспільства, рівень розвитку властивостей – ступінь можливої участі у створенні потрібних для суспільства цінностей, матеріальних – і духовних.

14. Немає явних антиномій.

15. Член суспільства (- уособлений), становище у суспільстві (- і автономність у суспільстві), участь у житті суспільства (- й у своєму власному житті).

16. Суб'єкт перетворення світу – на основі його пізнання, переживання, відношення до нього (- і байдужості).

17. Об'єкт – і суб'єкт історичного процесу, об'єкт – і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт – і об'єкт спілкування, суб'єкт суспільної поведінки – і носій (об'єкт) моральної свідомості.

18. Рівень розвитку – і здатність свідомо і творчо перетворювати дійсність – і саму себе (як особистість).

19. Складне багатогранне явище суспільного життя – і ланка у системі суспільних відношень, продукт суспільно-історичного розвитку – і діяч соціального розвитку.

20. Сукупність природжених – і набутих інтелектуальних якостей.

21. Всебічність (- і однобічність) розвитку, індивідуальне (- і соціальне) багатство, культура матеріальних – і духовних потреб.

22. Системна (соціальна) якість – і міра наявності суспільних відношень в індивіді.

23. Носій морального вчинку – і результат сукупності вчинкових моральних дій, що стосується характеру – і темпераменту – й обдарованості.

24. Антиномій явних немає.

25. Здатність людини бути автономним носієм культури – і суб'єктом культури в соціальних спільнотах – та культурному просторі.

26. Психологічна готовність до творчої праці – та до відповідальності за її наслідки, перед собою – і колективом – і суспільством,

до нестандартних (- і стандартних, еталонних) дій, дієвий розумовий розвиток – і професійна майстерність.

27. Суспільство – група – та особа як суб'єкти культури.

28. Немає явних антиномій.

29. Найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього – і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (- і віддалення) до найсуттєвішого у собі.

30. Форма (- і зміст) існування (- неіснування психіки), цілісність (- і диференційованість), саморозвиток, самовизначення, саморегуляція – і свідомо предметна діяльність, унікальний, неповторний внутрішній (- і зовнішній) світ особистості.

31. Духовний світ (універсум) – і самість (власне особистість, людська особистість – особистість людини, різноманітні форми – і види самосвідомості).

32. Час як стрижень (- і динаміка) особистості.

33. Активне опанування – і свідоме перетворення природи, суспільства – і самого себе як суб'єкта, унікальне динамічне (- і стабільне) співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямованостей – і форм реалізації діяльностей, свобода самовизначення у вчинках – і міра відповідальності за їхні передбачувані (- і непередбачувані) наслідки перед природою – і суспільством – і своїм сумлінням.

34. Соціокультурна істота, що розвивається – разом із соціокультурною системою, неповторність як унікального мікрокосму, в межах обмеженого цілого (- і необмеженого загального цілого), суб'єкт – і носій (об'єкт) оновлених духовно-моральних цінностей, самоствердження – й утворення “унікального людського мікрокосму”.

35. Соціальна, культурно – та індивідуально, антропологічно зумовлена система вищих психічних властивостей, оволодіння – і створення суспільних – й особистісних, культурних та історичних – і вітальних (і біографічних) цінностей, діяльність – і життєдіяльність, опосередкування (- і розопосередкування) взаємозв'язку між соціальним, культурним – та природнім середовищем, найвища (- і найнижча) цінність (- і самоцінність), матеріальні (- природні і суспільні), духовні (- і душевні - та тілесні) цінності, честь – і гідність.

36. Формується – та існує в діяльності, складне динамічне утворення – і головний

компонент професійної діяльності, організовує – і контролює, оцінює – і перетворює діяльність – і себе.

37. Змінювана особистість – змінюваний світ.

38. Відкрита (- і закрита система), постійно змінюється (- і стабілізується) – і самовизначається у соціокультурному просторі – та індивідуально-психологічному часі, інструмент оволодіння власною поведінкою – та життям, власним майбутнім (- та минулим), постійне перетворення культури – і засвоєння в діяльну індивідуальну життєтворчість.

39. Актор, котрий виконує у житті певну роль – і життєвий світ як сцена, на якій розігруються як драма – важливі життєві події.

40. Творчий потенціал як результуюча двох антиномічних тенденцій – оригінальності – та стереотипності.

Цікаво те, що в деяких визначеннях особистості наявні не тільки парні антиномії, а й певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. Тому доречно поєднати ці антиномії в одному ланцюговому комплексі, щоб побудувати ще одну сукупну, тепер уже антиномічну, “суперечливу” формулу особистості. Подамо її в антиномічному вигляді. При цьому перший член антиномії будемо обирати за порядком, який відповідає його місцю в контентно-атрибутивній формулі, а другий – за логікою створення самої атрибутивної формули, виходячи з того, що з усього масиву атрибутів особистості за своїми номерами перевищує порядкове число лише 15. Відповідний аналіз і синтез дав змогу створити попарно-сумативну (див. у дужках знак +) *антиномічну формулу особистості*:

1. Соціальність (31) – 6а. Індивідуальність (13) +
2. Творчість (21) – 8. Діяльність (10) +
3. Людність (20) – 17. Тваринність (1) +
4. Самість, тобто Я чи самосвідомість (18) –
- 11в. Свідомість (7) +
- 4б. Духовність (18) – 15в. Матеріальність (3) +
- 5а. Культурність (16) – 16п. Природність (2) +
- 5б. Життєвість (16) – 10б. Формальність (8) +
- 6б. Цінність (13) – N+1. Індиферентність (1) +
7. Розвинутість (11) – 16м. Природженість (2) +
8. Діяльність (10) – 14б. Вчинковість (4) +
9. Відносність (ставленієвість) (9) – 17. Абсолютність (1) +
- 10а. Суб'єктивність (8) – 13б. Об'єктивність (5) + ...

Вочевидь до цієї формули можна “ланцюгово” додати ще й ті парні антиномії, які притаманні конкретним визначенням особис-

тості. Значення такої атрибутивно-антиномічної формули полягає в тім, що особистість одразу ж, уже на рівні первинного визначення, характеризується як така, що містить у собі суперечності як детермінанти розвитку і саморозвитку. Особистість повсякденно насичена проблемами різних видів, які є конструктивні або неконструктивні, розвивальні чи гальмівні, врівноважувальні чи конфронтаційні. Теоретичне й практичне значення антиномічної формули особистості, на наш погляд, очевидне. Додамо лише, що рангові (частотні) характеристики членів антиномій теж слід враховувати, адже вони мають у парі вище число (частоту вживання), постають як провідні й підпорядковувальні стосовно інших антиномічних одиниць.

Наведені вище обставини потребують подальшого і глибшого вивчення особливостей персонологічного мислення філософа, психолога, педагога і соціолога. До речі, розглянута атрибутивність та антиномічність особистості вже використовуються у деяких психодіагностичних методиках при її вивченні, наприклад, в особистісному опитувальнику Г. Айзенка (антиномічні шкали “екстраверсія – інтроверсія”, “емоційна стабільність – нейротизм”), у семантичному диференціалі (який передбачає оцінку прояву полярних властивостей особистості) тощо. Більше того, на наше переконання, в антиноміях особистості потенційно наявна єдність теорії і практики у роботі працівників соціально-психологічних служб. Причому окремі антиномії ще недостатньо або зовсім не освоєні практичними психологами, що звужує перелік розв'язуваних ними проблем конкретної особистості. Дійсно, цей перелік антиномій треба доповнити такими, як: тваринно-психічна індивідуальність; індивідуальність – божественна творча сила; збереження – рятування життя на основі самопожертвування; якомога повний усебічний розвиток своїх духовних сил (- духовний занепад їх); багатство обдарованості – бідність примітивності; ідеальна – реальна особистість; становище у суспільстві (- автономність у суспільстві); всебічність (- й однобічність) розвитку особистості; найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього і внутрішнього світів, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (- і віддалення) до і від найсуттєвішого у собі).

Отже, є підстави вважати ортономічність, багатоатрибутивність, контентну ієрархічність

та антиномічність важливими специфічними змістовними ознаками персонологічного мислення у предметній царині психології особистості, котре є зразком наукової продуктивності, має певний історико-генетико-часовий і методологічно-просторовий контекст, у якому слід орієнтуватися психологу, педагогу, соціальному працівнику. Водночас подані визначення особистості змістовно переплітаються між собою, збагачують одне одне та утворюють певний концептуальний формат, через який є можливість краще зрозуміти сутність особистості та практично використовувати це розуміння як певний еталон, ідеал, загальну мету у психолого-педагогічній роботі з дітьми, молоддю, дорослими у процесі їх соціалізації, життєвого і професійного самовизначення. Звичайно, що вказані особливості сукупної атрибутивно-частотної формули особистості потребують додаткової професійної специфікації (і верифікації), що потрібно для більш обґрунтованого її практикування у роботі спеціалістів соціально-психологічних служб. Скажімо, процес соціалізації носить безкінечний характер, його здійснення може бути лише запущене, спрямоване і стимульоване суспільними зусиллями, але має здійснюватися далі самою особистістю та її об'єднаннями з іншими особистостями на засадах самовизначення і самоздійснення в конкретному соціумі. Тому нормативна суспільна соціалізація і творча самосоціалізація особистості утворюють два крила єдиного безперервного процесу одухотворення людини, зупинка в якому може призвести до ресоціалізації, до регресу особистості, до її деперсоналізації. Ми не говоримо тут про явище свідомої десоціалізації в маргінальних соціальних, економічних, політичних, психологічних умовах, які вимагають окремого розгляду.

Запропоновані вище атрибутивна й антиномічна формули особистості у прикладному сенсі постають як орієнтовний план роботи з людиною як особистістю! Відповідно до цього практичний психолог має сприймати свого клієнта в контексті соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності. Роботодавець, знаючи продуктивні можливості особистості, покликаний підбирати персонал свого підприємства тільки після проходження тестів та профорієнтаційної бесіди з кандидатом, а також організувати його стажування на основі особистої перевірки його відповідності належним професійним критеріям со-

ціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності. Для конкретизації цих узагальнених формул доречно повернутися до її попередніх стадій, до самих визначень особистості, до теорій особистості.

Виявлене атрибутивне й антиномічне персонологічне розмаїття характеристик головного предмета психології – особистості – утворює унікальні можливості для генерування наступних оригінальних соціально-психолого-педагогічних ідей і гіпотез (наприклад, через формування нових неявних антиномій), що важливо для подальшої розбудови змістовної суспільно-особистісно зорієнтованої системи освіти і соціальної громадської практики, (зокрема, й за консультативної участі практичних психологів і соціальних педагогів). Зрозуміло, що при цьому персонолог має застосовувати як психологічні операції такого персонологічного мислення, які дозволятимуть охоплювати і працювати з особистістю в масштабі її складних динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього варто вдаватися до аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, індукції, дедукції, агломерації, систематизації тощо й у такий спосіб описувати складну дійсність.

Водночас робота з особистістю вимагає антиномічного об'єднання вказаних логічних операцій на зразок відомого “аналізу через синтез” (і “синтезу через аналіз”) (С.Л. Рубінштейн). Тому, за аналогією із запропонованою С.Л. Рубінштейном схемою зняття антиномічних суперечностей вже у логічних операціях, доцільно антиномічно продовжити і використовувати “узагальнення через конкретизацію” (і, навпаки, “конкретизацію через узагальнення”), “індукцію через дедукцію” (і протилежний варіант – “дедукцію через індукцію”), “систематизацію через агломерацію” і т.п. На наступних кроках ці психологічні операції слід використовувати комплексно і послідовно, що дозволить максимально повно теоретично охопити особистість і краще її зрозуміти. Названі формальні психологічні мисленнєві операції доречно доповнити стратегіями і тактиками творчого сприймання, мислення, уяви, на кшталт запропонованих В.О. Моляко особистісних стратегій творчої діяльності – аналогізування та протиставлення, комбінування та спонтанної, універсальної (полі-) та одинарної (моно-) стратегії, і відповідних до них творчих тактичних дій та операцій [див. у 13].

Звичайно, робота з особистістю як із найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої закладені у дослідженнях І.А. Зязюна та його колег [6; 13]. Ця робота не терпить дилетантизму, спрощення, примітивізації, за що доводиться одразу ж чи згодом розплачуватися неефективністю, помилковістю, невдачами, трагедіями. Тому персонологічна інтелектуальна діяльність психолога і соціолога у співпраці з людиною як особистістю повинна обіймати таку насупність дій:

1. Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сислової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, контентній упорядкованості та антиномічності; ця установка як мотиваційний орієнтир має містити у собі готовність до поєднання теоретичного і практичного компонентів персонологічної мислєдіяльності у роботі з особистістю як її предметом.

2. Врахування психологом і педагогом сукупних атрибутивної та антиномічної формул особистості як змістовного інформаційно-пізнавального орієнтиру, еталону, ідеалу, на основі чого має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта в певних ними усвідомлюваних межах.

3. Здійснення цілеформування як етапу визначення орієнтовної мети і завдань персонологічної мислєннєвєї діяльності, який утворюють найбільш актуальні специфічні (згідно з профілем, професією, віком, гендерною приналежністю) антиномії конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблем і завдань роботи психолога в тій чи іншій сфері теоретичної чи прикладної діяльності (зокрема, соціалізувальної, психотерапевтичної тощо); в ході її здійснення має встановлюватися певна відповідність між наявною індивідуальною бажаною моделлю особистості у її науково визначеній атрибутивно-антиномічній формулі та шляхами встановлення такої відповідності, що має на меті гармонізацію сталого існування та життєтворчості особистості.

4. Зреалізування завдань операційно-результативного етапу, який передбачає підбір та використання адекватних наявному особистісному орієнтиру психологічних та евристичних мислєннєвих операцій, стратегіальних

способів розв'язання проблем клієнта, на формування в нього більшої відповідності за гармонійність власного соціального та особистісного самовизначення у суспільстві та у своїй самосвідомості.

5. Уреальнення емоційно-почуттєвого етапу, під час якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення зорієнтованого на основі конкретної суспільно-особистісної моделі людини персонологічної мислєдіяльності психолога і педагога.

Вищезазначене окреслює перспективи формування особистісно зорієнтованого, тобто персонологічного мислення сучасних спеціалістів, яке має інтегруватися з інтелектом та уявою попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи зростаючого сукупного продуктивного потенціалу, отримувати фундаментальні психологічні знання про особистість. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам слід розвивати у собі специфічні мотиваційні, змістові, цілеутворювальні, операційно-продуктивні та емоційно-почуттєві якості соціалізувального персонологічного мислення, що допоможе їм у суспільно-особистісно зорієнтованому виявленні, розвитку і самореалізації величезного потенціалу особистості учнівської молоді і дорослих. Водночас потрібно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і важливість їх подальшої верифікації.

1. *Асмолов А.Г.* Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека / Александр Григорьевич Асмолов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Смысл: Изд. центр “Академия”, 2007. – 528 с.

2. *Балей С.* Особистість / Бібліотека ліцея філософічна / Степан Балей. – Т.5. – Львів, 1939. – 36 с. (Польською мовою).

3. *Васянович Г.П., Онищенко В.Д.* Ноология особистості: [навч. пос. для студ. і викл.]. – Львів: “Сполом”, 2007. – 312 с.

4. *Горностаї П.П.* Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности: [монография] / Павел Петрович Горностаї. – К.: Интерпресс: ЛТД, 2007. – 312 с.

5. *Запорожец А.В.* Психология: [уч. для дошк. пед. училищ] / Александр Запорожец. [изд-е третье]. – М.: Просвещение, 1965. – 240 с.

6. *Зязюн І.А.* Філософія педагогічно дії: [монографія] / Іван Андрійович Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

7. *Костюк Г.С.* Проблема личности в философском и психологическом аспектах / Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Григорий Силович Костюк.

– М.: Педагогіка. 1988. – С. 76–85.

8. *Кремень В.Г.* Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / Василь Григорович Кремень. – [2-е вид.] – К.: Т-во “Знання” України, 2010. – 520 с.

9. *Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В.* Психологія особистості: [підручник] / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2007. – 296 с.

10. *Маноха І.П.* Психологія потаємного “Я”: [монографія] / Ірина Петрівна Маноха. – К.: Поліграфкнига, 2001. – 448 с.

11. *Моргун В.Ф., Тітов І.Г.* Основи психологічної діагностики. [навч. пос. для студ. ВНЗ] / Володимир Моргун, Іван Тітов. – К.: Вид. дім “Слово”, 2009. – 464 с.

12. Основи соціальної психології: [навч. пос.] / О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Н.В. Хазратова та ін.; за ред. М.М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – 496 с.

13. *Рибалка В.В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: [навч. пос.] / Валентин Васильович Рибалка. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.

14. *Рибалка В.В.* Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: [навч.-метод. пос.] / В.В. Рибалка. – К.: ТОВ “Інформаційні системи”, 2011. – 428 с.

15. *Титаренко Т.М.* Сучасна психологія особистості / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.

16. Філософський енциклопедичний словник / гол. редколегії В.І. Шинкарук; наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

АНОТАЦІЯ

Рибалка Валентин Васильович.

Формули особистості і персонологічне мислення.

Наводяться визначення особистості, запропоновані у період з другої половини ХІХ до початку ХХІ століття вітчизняними філософами, психологами, педагогами; обґрунтовані контентно-атрибутивна й антиномічна формули особистості; подані дефініції розглядаються як основа суспільної (і водночас креативної, гуманістичної, рефлексивної, духовної тощо)

особистісної орієнтації професійної підготовки та персонологічного інтелекту психологів і педагогів.

Ключові слова: персонологія, особистісна парадигма, визначення особистості, контентно-атрибутивна і антиномічна формули, суспільна особистісна орієнтація, персонологічний інтелект.

АННОТАЦИЯ

Рибалка Валентин Васильевич.

Формулы личности и персонологическое мышление.

Приводятся определения личности, предложенные в период со второй половины ХІХ до начала ХХІ столетия отечественными философами, психологами, педагогами; обоснованы контентно-атрибутивная и антиномическая формулы личности; предложенные дефиниции рассматриваются как основа общественной (и одновременно креативной, гуманистической, рефлексивной, духовной и т.д.) личностной ориентации профессиональной подготовки и персонологического интеллекта психологов и педагогов.

Ключевые слова: персонология, личностная парадигма, определения личности, контентно-атрибутивная и антиномическая формулы, общественная личностная ориентация, персонологический интеллект.

ANNOTATION

Rybalka Valentyn.

Formulas of Personality and Personological Thinking.

The definitions of personality, offered during the period from the late ХІХ to the early ХХІ centuries by native philosophers, psychologists, pedagogs, have been adduced; the content-attributive and antynomic formulas of personality have been substantiated; offered definitions are considered as a basis of social (and at the same time creative, humanistic, reflective, spiritual etc.) personal orientation of professional training and personological intelligence of psychologists and pedagogs.

Key words: personology, personal paradigm, definition of personality, content-attributive and antynomic formulas, social personal orientation, personological intellect.

Надійшла до редакції 9.05.2013.